

Albert Borgmann over moderne techniek en de kwaliteit van het leven

Philip Brey

Dit is een pre-print versie van het volgende artikel:

Brey, P.A.E. (1997). Albert Borgmann over moderne techniek en de kwaliteit van het leven, *Filosofie* 7(6): 39-40.

Albert Borgmann, een Amerikaanse techniekfilosoof van Duitse afkomst, deed onlangs Nederland aan voor een korte toernee. Borgmann bezocht Nederland op uitnodiging van de nationale onderzoeksschool WTMC (Wetenschap, Technologie, en Moderne Cultuur), en presenteerde zich behalve aan de WTMC ook aan de vakgroepen filosofie aan de universiteiten van Twente en Wageningen en aan de Internationale School voor Wijsbegeerte te Leusden. Borgmann (60), hoogleraar filosofie aan de Universiteit van Montana, heeft vooral de laatste vijftien jaar bekendheid verworven als techniekfilosoof. Zijn bekendste werk is zijn centrale studie *Technology and the Character of Contemporary Life* (1984). De oorspronkelijkheid van dit werk heeft ervoor gezorgd dat hij in de internationale *Society for Philosophy and Technology* een van de meest gerespecteerde en invloedrijke leden is.

Borgmanns techniekfilosofie is geconcentreerd rond drie kernvragen: (1) Welke zaken maken een leven waardevol? (2) Wat is het karakter van het hedendaagse leven, en de rol van moderne techniek daarin? (3) Hoe zou het hedendaagse leven op een betere manier kunnen worden ingericht, en welke rol zou moderne techniek daarin spelen? Borgmanns antwoord op de eerste vraag is dat een waardevol leven is opgebouwd rond *focale praktijken* ('focal practices') en *focale dingen* ('focal things'). Focale praktijken zijn gedragsvormen van mensen die een *engagement* of betrokkenheid met zich meebrengen. Voorbeelden van focale praktijken zijn: het deelnemen aan of bijwonen van vieringen en concerten, sport en spel, sociale bijeenkomsten in cafés, clubs, en huiskamers, en de cultuur van de tafel; het verrichten van engagerende arbeid zoals tuinieren, timmeren, en beeldhouwen; het overdragen van kennis en vaardigheden van ouder tot kind of van leraar tot leerling; natuurbeleving.

Al deze praktijken vereisen engagement. Dit engagement is geestelijk (het bewustzijn is intensief betrokken op iets buiten zichzelf), en meestal ook lichamelijk (de inzet van fysieke vaardigheden wordt vereist) en sociaal (er is een betrokkenheid op

anderen). Focale praktijken als deze maken het leven waardevol omdat ze de mens intensief in aanraking brengen met zijn wereld, op een manier die een zekere symmetrie en verbondenheid creëert tussen wereld en mens, en geest en lichaam. De mens reikt op een gecommiteerde manier uit naar zijn wereld, en ervaart hoe de wereld zich in al zijn rijkheid aan hem ontvouwt. Het gevoel van verrichting en wederkerigheid dat hierbij optreedt geeft een gevoel van zinvolheid en 'bestemming,' en laat een blijvende indruk achter.

Focale praktijken zijn meestal geconcentreerd rond focale dingen, dingen die een fysiek of sociaal engagement veronderstellen, zoals een open haard, een gedekte tafel, of hout en timmergereedschap. Meestal veronderstellen ze geen hoogwaardige technologie. Borgmann wil echter het gebruik van moderne technologie in focale praktijken ook niet uitsluiten. Vaak kan moderne technologie een ondersteunende rol aannemen, zoals elektrische verlichting, centrale verwarming en de geluidsinstallatie bij een concert. Mogelijk kan moderne technologie zelfs het middelpunt worden van een focale praktijk, zoals de motor die door de hoofdpersoon in Robert Pirsig's *Zen en de Kunst van het Motoronderhoud* met veel engagement onderhouden en bereden wordt. Borgmann heeft echter zijn twijfels over de mate waarin oprecht engagement mogelijk is met moderne techniek. Hedendaagse producten hebben vaak een beperkte levensduur, en hun machinerie wordt steeds minder zichtbaar, hanteerbaar, en repareerbaar. Bovendien vindt Borgmann dat engagement met iets als een motor moeilijk te rijmen is met een breder engagement met de wereld: motoren verpesten het milieu en leiden tot verkeersslachtoffers.

Borgmann beantwoordt de tweede vraag door te stellen dat het hedendaagse leven wordt gekenmerkt door een bepaald cultureel patroon, een geestesgesteldheid die zich manifesteert in zowel de moderne techniek als in de algehele cultuur. Dit culturele patroon noemt hij het *apparaten-paradigma* ('device paradigm'). Dit patroon is een kader voor denken en handelen waarin alle werkelijkheid wordt opgedeeld aan de hand van een doel-middelenschema: zaken zijn ófwel middel, ófwel doel. Dit patroon is met name terug te vinden in de techniek. Moderne technische producten zijn opgebouwd uit een *machinerie* (het instrumentele deel, dat zoveel mogelijk op de achtergrond blijft) en een geproduceerd *consumptiegoed* (het doel, dat zoveel mogelijk op de voorgrond treedt, en zo beschikbaar mogelijk moet worden gemaakt. B.v. het beeld en geluid van een televisie, het scheervermogen van een scheerapparaat, en het vliegvermogen van een vliegtuig). Omdat alleen het consumptiegoed belangrijk is, proberen technici de machinerie zo klein en onzichtbaar mogelijk te maken, met een zo makkelijk mogelijke bediening, zodat het consumptiegoed snel, eenvoudig, en overvloedig beschikbaar wordt gemaakt. Hierdoor

verdwijnt het lichamelijke engagement, en meestal verdwijnt ook het sociale engagement dat door veel focale dingen wordt verondersteld, omdat moderne technische produkten meestal geen gezamenlijke zorg of aanwezigheid veronderstellen, en een individueel consumeerbaar consumptiegoed voortbrengen.

Deze radicale scheiding tussen doel en middelen is niet alleen waarneembaar in de moderne techniek, maar ook in de moderne cultuur in zijn geheel. Zo is er een tegenwoordig een radicale scheiding tussen twee typen menselijke activiteiten: het uitvoeren van arbeid (een activiteit die niet ingericht is om intrinsiek zinvol te zijn) en het consumeren van vrije tijd (wat voldoening wordt geacht te schenken). Ook andere zaken worden steeds meer tot 'apparaat' gemaakt, zoals organisaties (de universiteit is een machine die als produkt kennis en kundige mensen aflevert), de politiek (politieke partijen debatteren steeds minder over normen en waarden, en steeds meer over instrumentele zaken zoals de effectiviteit van economische maatregelen; men is niet gericht op het vergroten van welzijn maar van welvaart), en sociale relaties (men gaat vriendschappen aan 'om een sociaal netwerk op te bouwen', seksualiteit is het opwekken van genot met behulp van elkaars machinerie, etc.).

Deze ontwikkeling van het apparaten-paradigma vormt een bedreiging voor focale praktijken. Focale dingen, zoals open haarden, traditionele maaltijden, theaters, en culturele centra, worden steeds meer vervangen door 'apparaten', zoals centrale verwarming, 'fast food,' televisie, en winkelcentra. Ook worden focale praktijken die blijven bestaan steeds meer uitgehold, doordat ze worden gecommuniceerd, omgevormd tot 'apparaten,' zoals bovengenoemde vriendschapsrelaties en seksualiteit. Het hedendaagse leven is diensgevolge een leven dat zich heeft geconformeerd aan het apparaten-paradigma, en waarin focale dingen en praktijken steeds meer worden verdrongen en uitgehold. Moderne techniek speelt hier een centrale rol in. Deze techniek is erin geslaagd de mens steeds autonomer te maken, en steeds meer te ontlasten van zware en vervelende arbeid. Maar het engagement is hierbij grotendeels verloren gegaan. En engagement is volgens Borgmann nu juist wat het leven waardevol maakt. Borgmann evalueert het moderne leven als oppervlakkig, passief, en onvervullend. Zij die zich hebben laten verleiden tot een leven volgens het apparaten-paradigma zijn volgens hem misleid.

Hoe zou tenslotte het hedendaagse leven op een betere manier kunnen worden ingericht? Uiteraard is het antwoord dat focale praktijken en dingen weer het middelpunt van ons leven moeten worden. Het apparaten-paradigma hoeft volgens Borgmann niet te verdwijnen. Dat zou onder meer een afschaffing van de moderne techniek betekenen. Dat is niet alleen onhaalbaar, maar ook onwenselijk, omdat moderne techniek wel degelijk een

functie heeft in het autonoom maken van de mens, en het overnemen van al te zware of vervelende arbeid. Wel dient het apparaten-paradigma te worden teruggedrongen, en slechts een achtergrond of ondersteuning te worden van focale praktijken.

Het een centrale plaats geven van focale praktijken en het terugdringen van het apparaten-paradigma in het hedendaagse leven zou voor een deel bereikt kunnen worden door veranderingen in de techniek: ontwerpers zouden kunnen proberen 'focalere' producten af te leveren, die meer fysiek en sociaal engagement vereisen. Borgmann heeft hier echter niet al te hoge verwachtingen van. Belangrijker is het volgens hem dat individuen in hun leven een positieve keuze maken voor focale praktijken, en gecommiteerd bestaande focale praktijken beoefenen of nieuwe focale praktijken stichten, individueel of met anderen. Men zou tevens in de publieke arena moeten ijveren voor de aanleg en het behoud van collectieve focale dingen als musea en andere publieke plaatsen en voorzieningen, en voor het stimuleren van lokale, arbeidsintensieve industrieën die engagerende arbeid verschaffen.

Meer informatie over Borgmann's techniekfilosofie is te vinden in zijn eerder genoemde boek, verschenen bij de University of Chicago Press. Een Nederlandstalige inleiding tot zijn werk zal dit najaar verschijnen in de in samenhang met de KIVI-leergang "Filosofen over de techniek" geproduceerde bundel *De Holland-Amerika Lijn. Denken over techniek in de nieuwe wereld* (red. Hans Achterhuis, Ambo).